-државе, који ће неизбежно бити много читан и цитиран у годинама које долазе. Он то постиже мање доношењем потпуно нових и револуционарних идеја, а много више темељном рекапитулацијом постојећих знања и стања науке о антици. Детаљне напомене и опширна библиографија на свим светским језицима, као и додаци попут хронолошке табеле, мапа и бројних илустрација повећавају вредност ове књиге као истраживачког алата, учила и приручника. Све у свему, у питању је вредан и добар допринос модерној литератури о антици, допринос који би био још бољи и импресивнији да је упола краћи.

*Немања Вујчић*
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

UDC 94(38):32(049.32)

## СЛОБОДА, МОЋ И НЕСЛОБОДА У СТАРОЈ АТИНИ
Naomi T. Campa, *Freedom and Power in Classical Athens*, Cambridge University Press, Cambridge, 2024; xiv + 198.

*Слобода у свом основном значењу јесте слобода од ланаца, од тамнице, од робовања другима. Све остало је проширивање овог значења или метафора.*

Исаија Берлин[1]

Монографија Наоми Кампе, професорке класичних наука на Универзитету у Остину, Тексас, написана је с амбицијом да анализира, упореди и повеже две фундаменталне концепције у историји грчке политичке мисли: слободу (друштва или појединца) и моћ (у држави или унутар породице). Истраживање је просторно и временски ограничено на класичну Атину, што свеједно допушта коришћење доста богатог изворног материјала (списи класичних философа, историчара, говори атинских беседника, стара атичка комедија, неки натписи итд.). Истраживање идеја слободе и моћи у старој Грчкој, наравно, није нов подухват: ови концепти су у последњих стотинак година третирани у обимној литератури на многим језицима, литератури коју су писали историчари, философи, политиколози, филолози и многи други стручњаци. Оно што је донекле ново (неки покушаји у овом правцу дакако већ постоје) јесте третирање слободе и моћи у класичној Атини као две блиско повезане идеје које заслужују заједнички, упоредни третман.

Текст је подељен на пет целина. Прво поглавље, уводног карактера („Слобода, моћ и атинска демократија") говори о месту које је појам **слободе**

[1] I. Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, prev. Vesna Danilović, Slavica Miletić, Nolit, Beograd 1992, 61.

имао у старој Грчкој. Слободом као политичком идејом служиле су се готово све грчке заједнице у архајско, класично и хеленистичко доба. Ипак, концепт слободе изграђен и (бар делимично) реализован у класичној Атини био је нешто ново и посебно. За Спартанце и Коринћане, на пример, слобода је била колективна вредност. Друштво је слободно ако живи без спољног мешања, према властитим обичајима и законима. Независна Спарта је слободна иако поједини житељи имају врло мало личне слободе. У Атини, међутим, до средине V века пре н. е. израстао је нов концепт који је обухватио и колективну и индивидуалну слободу. Надаље, у Атини је слобода препозната као централни појам, те је и као политичка парола коришћена много више него у остатку Грчке. Атињани су узимали да постоји узрочно-последични однос између слободног друштва у коме су живели и моћи до које су дошли у V веку.

Приступајући историји идеја у антици, ауторка се ослања на модерну теорију слободе и ропства, пре свега на знаменита „два концепта слободе" филозофа Исаије Берлина (1909–1997). Та два фундаментална концепта су, укратко и упрошћено, „негативна слобода" (пасивна слобода од спољног мешања, наметања и слободе) и „позитивна слобода" (активна слобода да се делује по властитом нахођењу). При примени овог модерног теоријског модела на антички контекст постоје извесни проблеми којих је ауторка свесна, па у некој мери уводи измене и прилагођавања у модел (стр. 5: „користим модификован облик Берлинове дистинкције између позитивне и негативне слободе"). Исаија Берлин је, слободан сам да подсетим, сматрао да стари Грци (и антички људи генерално) уопште нису познавали концепт индивидуалне слободе,[2] што је у директној супротности са тезом коју Кампа настоји да одбрани.

Друго поглавље („Демократска *eleutheria* као позитивна слобода") истражује значење политичке слободе у Атини на основу дела класичних историчара и филозофа. Овде се, између осталог, излажу прилично убедљиви аргументи за постојање јасно дефинисане и широко прихваћене идеје индивидуалне слободе, схваћене на начин близу Берлиновом концепту „позитивне слободе". Слободан човек је за класичне атинске писце био онај ко ради „што год жели" (ὅ τι ἂν βούληται). Врло модеран аспект ове атинске концепције било је разумевање да слобода једног човека не сме да се претвори у неслободу за другог, тј. слобода једног престаје тамо где слобода другог почиње. Тако бар када се ради о грађанском корпусу, јер слобода није сматрана фундаменталним правом других група. Роб је био схваћен као биће лишено и позитивне и негативне слободе, без права да ради „што год жели" и без заштите од спољне принуде. Дистинкција између слободних и робова је једна од најнаглашенијих друштвених подела у нашим изворима, слободни људи су своју вредност и идентитет градили поредећи се неслободнима са друге стране баријере.

---

[2] Уп. *нав. дело* 45: „Тврдим да тај појам [*лична слобода* – Н.В.] није био изричито формулисан и да отуда није имао средишњи значај за грчку културу, а вероватно ни за једну од нама знаних древних цивилизација."

Треће поглавље („Беседничка двосмисленост") истражује идеју слободе и њену употребу (и злоупотребу) у сачуваним корпусима атичких беседника. Говори ових људи, сви из IV века пре н. е., показују у којој мери је идеологија слободе „сишла у масу", постала део идејног фонда и вокабулара обичних Атињана. Беседници су користили права и слободе Атињана као извор позитивне мотивације, истовремено плашећи судије наводним претњама (често измаштаним, редовно преувеличаним) према атинској слободи.

У четвртом поглављу („Моћ и грађанин") одговарајући простор најзад добија и **моћ**. На почетку се испитује грчка терминологија моћи и долази се до закључка да, поред других израза који су је описивали (нпр. δύναμαι/δυνατός, κρατέω/κράτος и сл.) најчешћи, тиме и најважнији термин, јесте κύριος (*властан*, *моћан*, уопште: *онај ко има моћ или ауторитет*). Ова реч се користи да квалификује појединачне атинске грађане (као носиоце моћи), судије, јавне службенике, читав атински народ и сам град. И овде се анализа у великој мери ослања на атинске беседнике.

Тек у петом поглављу („Беспомоћни и неслободни. Студија случаја") слобода и моћ се третирају заједно. Поглавље је у целини посвећено анализи знамените Аполодорове беседе *Против Неаире*, која је традиционално (мада извесно погрешно) смештана у Демостенов корпус, под бројем 59. Ова изузетна реторска композиција открива, додуше из врло субјективне и непријатељске перспективе тужитеља, живот Неаире, робиње и хетере која је живела и радила у Мегари и Атини. У време када је говор предочен судијама (око 340. г. пре н. е.) Неаира је у познијим годинама и живи са Стефаном, атинским грађанином, у некој врсти неформалне брачне заједнице. Тужитељ покушава да докаже да је узурпирала атинско грађанско право (да је Стефанова кћер Фано, у ствари Неаирина кћер из ванбрачне везе итд.) и преузела привилегије које јој не припадају. Кампа користи обиље информација које пружа говор *Против Неаире* да сагради детаљну слику како су обични Атињани, овде окупљени у хелијеји, гледали на проблематику слободе и моћи које припадају грађанима и неграђанима.

Шесто поглавље („Домет слободе") представља проширен закључак.

Кампина монографија је заправо прерађени текст њене докторске дисертације. Ова околност је донекле оставила траг на композицији и језику дела. Известан структурални формализам који карактерише докторске тезе је итекако присутан, иако би било боље да је у преради и припреми за штампу елиминисан. Већи део текста чини секвенца цитата из извора и њихове анализе, што после неког времена води у монотонију. У уводу је велики простор посвећен прегледу структуре дела, заправо препричавању садржаја појединих поглавља. На почетку сваког поглавља читамо сличан приказ структуре текуће целине, на крају поглавља следи сажетак, а потом се исти образац понавља у следећој глави, све до краја текста. Ова константна подсећања читаоца на оно што је прочитао или ће тек прочитати нарушавају ток излагања и непотребно повећавају обим рада.

У целини, *Слобода и моћ у класичној Атини* солидан је мада не спектакуларан допринос историји идеја у старој Грчкој. У позитивне стране

овог рада свакако спада јасан и логичан приступ, заснован на великом броју употребљених извора, њихова детаљна анализа, те умереност и такт у примени модерних теоријских концепата. Вештачка сегрегације одређених тема, извесни проблеми структуре, честа понављања већ изнете материје, као и оклевање да се оде даље од непосредних закључака које пружа читање извора, слабије су стране рада. У ове нажалост спада и библиографија. Следећи негативан тренд, који је последњих година постао општи, литература коју Кампа користи је, уз врло мали број изузетака, искључиво на енглеском језику. То је несрећна околност јер је управо идеја слободе у старој Грчкој последњих година била предмет вредних и подстицајних радова на немачком, француском, италијанском и другим језицима. Коришћење радова на овим језицима би несумњиво учинило најновију монографију још потпунијом, богатијом и боље утемељеном. Али та прилика је пропуштена.

*Немања Вујчић*
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

UDC 903.6(37)(049.32)

## ТЕКСТУАЛНА АРХЕОЛОГИЈА НЕСТАЛОГ СПОМЕНИКА
## Nathan Badoud, *The Colossus of Rhodes. Archaeology of a Lost Wonder*, Oxford University Press, Oxford 2024; xxii + 269.

Колос са Родоса је највећа статуа подигнута у антици. Висине око 70 дорских лаката (око 33 или 34 m), био је виши од Нероновог колоса у Риму и достизао око 2/3 висине модерног Кипа слободе у Њујорку, два споменика која је директно инспирисао. Колос је представљао Хелија, бога-заштитника града Родоса и требало је да представља вечно подсећање на победу Рођана над освајачком армијом Деметрија Полиоркета (305–304. г. пре н. е.). Градња споменика је започета десетак година после опсаде, под вођством готово непознатог Хареса из Линда. Колос је симболизовао јединство и слободу Рођана, али и њихову снагу и моћ. Стајао је поносно мање од шест деценија, када је срушен у великом земљотресу (између 228. и 226. г. пре н. е.) који је уништио велики број грађевина на острву. Како се налазио на светом земљишту, за обнову је била потребна божанска сагласност. Она, међутим, није дата: пророчиште у Делфима је пресудило да Колоса не треба поправљати и поново подизати, и тако је и било.

Траг који је овај споменик оставио у каснијој књижевности, предању и колективној свести изузетан је и потпуно несразмеран кратком периоду постојања статуе. Већ у најранијем папирусном фрагменту који спомиње идеју седам светских чуда, он се налази међу њима. У ствари, предање, забуне и маштовите досетке су у толикој мери контаминирали наше зна-